

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ І КОНТРОЛЬ У КОМЕРЦІЙНИХ БАНКАХ

Очеретько Л.М.

кандидат економічних наук

Касьян М.І.

Запорізький національний технічний університет

Annotation

Functions of internal audit in commercial banks are considered. The system of the bank control and audit of Ukraine is analysed. Creation of system of the internal control of commercial bank by the organisation of close interaction of all subsystems and a supervising role in updating of system of the internal control of service of internal audit is offered.

Анотація

Розглянуто функції внутрішнього аудиту в комерційних банках. Проаналізовано систему банківського контролю й аудиту України. Запропоновано створення системи внутрішнього контролю комерційного банку шляхом організації тісної взаємодії всіх підсистем і керівної ролі в оновленні системи внутрішнього контролю служби внутрішнього аудиту.

Ключові слова

Аудит, контроль, банк, Положення НБУ, Базельський комітет, ефективність.

І. Вступ

Банківська система країни є своєрідним індикатором розвитку економічних процесів і потребує високого рівня захисту від різних ризиків. Ефективне управління ризиками в банку забезпечується функціонуванням системи внутрішнього контролю, найважливішим елементом якого є внутрішній аудит.

Важливими причинами недоліків у функціонуванні банківського сектора є відсутність ефективної системи корпоративного управління в комерційних банках України, незрілість відносин у питаннях взаємодії власників і менеджменту при веденні банківського бізнесу, неувага власників до ведення подів у комерційних банках, або використання їх лише як інструменту отримання вигоди. Внаслідок цього в комерційних банках і по теперішній час високого ризику зазнають кошти не тільки клієнтів, кредиторів, вкладників, а й держави.

Основу фінансового ринку сучасної економіки становить банківська система, побудована на інформаційно-інтелектуальних технологіях, розрахованих на можливості

творчого мислення господарюючих суб'єктів.

Все це змушує переосмислити багато теоретичних положень внутрішньобанківської діяльності. У процесі забезпечення підприємств та фірм фінансовими ресурсами для виробництва товарів і послуг доводиться мати справу з безліччю нетрадиційних зв'язків та відносин, які зумовлюють нові підходи в системі внутрішнього контролю комерційних банків.

У зв'язку із цим однією з актуальних проблем внутрішньобанківської діяльності є дослідження системи внутрішнього контролю комерційного банку та роль внутрішнього аудиту в її функціонуванні.

Внутрішній аудит банківської діяльності в системі фінансового контролю, що являє собою незалежну перевірку й експертну оцінку стану банку, які здійснюються спеціальним підрозділом служби аудиту, спрямований на організацію ефективного моніторингу системи внутрішнього контролю банку.

У більшості українських банків, де створений відділ внутрішнього аудиту, його функції на сучасному етапі обмежуються контролем за правильністю ведення бухгалтерського обліку й відповідністю вимогам зовнішніх і внутрішніх нормативних документів, а також здійсненням комплексних перевірок філіалів. Разом з тим у сучасній світовій банківській практиці склалося значно ширше розуміння цілей внутрішнього аудиту. Його головна місія нині визначається як сприяння банку в досягненні поставлених цілей шляхом усебічної оцінки внутрішніх систем управління, ризик-менеджменту й контролю; надання рекомендацій щодо підвищення їх ефективності.

Необхідність розвитку функцій внутрішнього аудиту для українських кредитно-фінансових установ, які приєднуються до міжнародних стандартів банківської діяльності, зумовлена такими чинниками. По-перше, ця функція існує в усіх відомих західних банках; по-друге, її наявність у банках офіційно рекомендована в липні 2000 р. Базельським комітетом з банківського нагляду

згідно з документом “Внутрішній аудит у банках і відносини наглядових органів та аудиторів”. Крім того, Положенням НБУ про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України від 27.05.1998 р. із змінами від 03.12.2001 р. хоча й не передбачено обов’язковість формування служби внутрішнього аудиту в банку, проте обґрунтовано необхідність та ефективність використання системи внутрішнього аудиту з метою всебічної оцінки ефективності внутрішнього банківського контролю. У методичних вказівках щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затверджених Ухвалою правління НБУ від 20.07.1999 р., зазначено, що діяльність банку підлягає повній або частковій перевірці внутрішніми аудиторами [1].

Відповідно до сучасної концепції внутрішнього аудиту в банках, яка набула міжнародного визнання, його завданнями є:

- оцінювання систем внутрішнього контролю й управлінської інформації;
- аналіз ефективності систем управління ризиками та їх методологічне забезпечення;
- перевірка правильності бухгалтерських проводок і достовірності фінансової звітності (як внутрішньої, так і зовнішньої);
- розгляд ефективності організації бізнес-процесів за всіма напрямками діяльності й у всіх структурах банку;
- моніторинг реалізації стратегії, політик і процедур, прийнятих Радою директорів банку;
- оцінювання ефективності політик і процедур банку, контроль за виконанням їх вимог персоналом;
- здійснення спеціальних розслідувань на замовлення ради директорів або правління банку.

В українських банках функції внутрішнього аудиту й контролю часто плутають. Так, якщо звернутися до теоретичних основ внутрішнього аудиту, можна констатувати те, що внутрішній аудит є складовою внутрішнього контролю і є незалежною діяльністю з перевірки та оцінювання роботи суб’єкта господарювання в його інтересах. На противагу внутрішньому аудиту, внутрішній контроль є ширшим поняттям. Він забезпечує відповідність функціонування конкретного об’єкта ухваленим управлінським рішенням і спрямований на успішне досягнення поставленої мети.

Внутрішній аудит банку – це незалежна експертна діяльність служби внутрішнього аудиту банку з перевірки та оцінювання адекватності й ефективності системи внутрішнього контролю, якості виконання певних обов’язків співробітниками банку. Головна увага внутрішнього аудиту зосереджена на аналізі інформаційної системи, враховуючи

систему бухгалтерського обліку й супутніх видів контролю, вивченні фінансової та операційної інформації, дослідженні економічності й ефективності операцій [2].

II. Постановка завдання

Мета статті – аналіз системи внутрішнього контролю та аудиту комерційного банку.

III. Результати

Проблема управління кредитними ризиками в українських банках не втрачає своєї актуальності. Не таємниця, що в період кризи багато систем кредитного ризик-менеджменту, використовуваних комерційними банками в повсякденній практиці, виявилось неефективними. Багато позичальників, що потрапило в групу ненадійних і проблемних клієнтів, мало досить високі рейтинги кредитоспроможності, розраховані за внутрішньобанківськими стандартами. У чому причина такої суперечності? Проведений аналіз внутрішньобанківських методик оцінювання кредитоспроможності корпоративних позичальників, а також позичальників малого й середнього бізнесу у ряді українських комерційних банків показав, що більшість з них використовує старі широковідомі іноземні методики, нехтуючи адаптованими українськими розробками в галузі оцінювання ймовірності дефолту.

Проблема в тому, що банки замість належної організації процедури оцінювання кредитоспроможності позичальників, з урахуванням як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду, підганяють методики, що розробляються, під рівень власного кредитного портфеля, що склався, прагнучи мінімізувати відрахування в резерви за позиками. Думки вітчизняних і зарубіжних учених та аналітиків у галузі фінансового менеджменту й банківської справи про те, які моделі стосуються оцінювання ймовірності дефолту, а які – оцінювання кредитоспроможності, розходяться, що можна пояснити тісним взаємозв’язком і взаємозалежністю вказаних понять і нерідко спричиняє підміну одного з них іншим.

Найпоширенішим недоліком діяльності банків з оцінювання кредитоспроможності є відсутність достатньої інформації про фінансовий стан позичальників і часто невміння виявити помилкову інформацію про них (не можна ігнорувати випадки умисного спотворення позичальниками офіційної бухгалтерської звітності, як правило, або за рахунок завищення одержуваних доходів, або заниження здійснених витрат).

Не менш значущим чинником, що знижує ефективність оцінювання кредитоспроможності позичальників, є недостатньо глибоке вивчення банком їх економічної діяльності. Відомо, що на ринку можуть змінитися ціни, загостритися конкуренція. Під дією такого роду чинників вартість активів компанії-

позичальника може значно знизитися, прогнози виявляться недійсними, ризики збільшаться, а ймовірність збитків кредитної організації зросте. Відсутність аналізу сценаріїв розвитку подій у бізнесі клієнта, різноманітних моделей поведінки банку при виникненні несприятливих подій не дає змоги правильно розрахувати наслідки кредитування, знижує його ефективність. Аналіз української банківської практики показав, що використовувані сьогодні методи оцінювання кредитоспроможності позичальників потребують значного поліпшення. Однією із серйозних проблем є не тільки відсутність у більшості українських банків власних ефективних методик оцінювання ймовірності дефолту, а й просте нерозуміння керівництвом банку необхідності такого оцінювання, зумовленої недостатністю інформації, одержуваної від позичальників.

У зв'язку із цим вкрай важливою для української банківської системи є розробка адаптованих методик оцінювання кредитоспроможності, ймовірності дефолту позичальників, розрахунку мінімальних вимог до розміру резервованого капіталу з використанням сучасних міжнародних підходів.

При визначенні внутрішнього рейтингу позичальника повинна враховуватися як фінансова інформація, одержана з бухгалтерської, статистичної, управлінської звітності клієнтів банку та інших джерел, так і нефінансова: відомості про склад акціонерів, рівні менеджменту позичальника, стан галузей і регіонів, вплив держави на діяльність клієнтів банку.

Внутрішній контроль банку – це сукупність процедур, які забезпечують достовірність і повноту інформації, яка передається керівництву банку, дотримання внутрішніх та зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку, збереження активів банку і його клієнтів, оптимальне використання ресурсів банку, управління ризиками, забезпечення чіткого виконання розпоряджень органів управління банку в досягненні мети, яка поставлена в стратегічних та інших планах банку.

Як бачимо, чіткого розмежування функцій внутрішнього контролю й внутрішнього аудиту в законодавчій базі України не проведено. У цьому контексті актуальним є положення, задеклароване документом Базельського комітету з банківського нагляду "Внутрішній аудит у банках і відносини наглядових органів та аудиторів", згідно з яким служба внутрішнього аудиту повинна бути незалежною від щоденної процедури внутрішнього контролю. Тобто треба чітко усвідомлювати, що внутрішній аудит не повинен бути рутинним процесом контролю за повсякденними операціями банку, він має

працювати, перш за все, над оцінюванням систем, процесів і процедур.

Внутрішній аудит банку повинен бути безперервною функцією. Вище керівництво банку повинно забезпечувати дію постійного підрозділу внутрішнього аудиту, який відповідає розмірам банку та профілю його операцій.

Внутрішній аудит повинен бути незалежним від підрозділів банку, які він зобов'язаний перевіряти, і мати відповідний статус усередині банку. У сучасних українських умовах внутрішній аудит, як правило, підкоряється виконавчому керівництву банку, що значно обмежує ефективність його роботи. У західних банках начальник служби внутрішнього аудиту за звичаєм входить до складу ради директорів банку. За внутрішній аудит, як правило, відповідає безпосередньо глава ради директорів. Таке місце в організаційній структурі забезпечує незалежність внутрішнього аудиту від будь-якого члена виконавчого керівництва. Начальник служби внутрішнього аудиту може бути також присутнім на окремих засіданнях правління банку, але з правом лише дорадчого голосу. Водночас поширена практика, коли глава служби внутрішнього аудиту є повноправним членом комітету з управління активами й пасивами банку.

Вище керівництво повинно делегувати внутрішньому аудиту повноваження, достатні для того, щоб він міг належним чином виконувати свої функції контролю за реалізацією стратегії, політик і процедур. Внутрішні аудиторські перевірки повинні поширюватися на всі види бізнесу та структури, враховуючи дочірні й афілійовані компанії, а також пов'язані сторони банку. Підрозділ внутрішнього аудиту в своїй діяльності повинен керуватися планом роботи на рік, затвердженим радою директорів. У міжнародній банківській практиці існують різні форми внутрішнього аудиту, серед яких виділяють:

- фінансовий аудит, метою якого є перевірка достовірності і якості фінансової звітності (як внутрішньої, так і зовнішньої);
- операційний аудит, спрямований на оцінювання адекватності систем, процедур, і аналіз організаційної структури;
- проектний аудит, мета якого полягає в перевірці своєчасності і якості виконання тих чи інших проектів;
- управлінський аудит, основним завданням якого є оцінювання рівня управління в банку в контексті його стратегії й політики у сфері найважливіших видів діяльності.

Аудиторські перевірки повинні обов'язково передбачати як мінімум два види аудиту. Зазвичай такими є фінансовий і операційний аудит. Ідеальним же варіантом є од-

ночасне проведення всіх видів аудиту, оскільки це дає можливість оцінити всі сторони діяльності банку. Існують також критерії вибору пріоритетних напрямів аудиту. По-перше, підрозділи банку, які відають контролем, слід перевіряти в пріоритетному порядку, тобто аудит функцій управління ризиками проводиться раніше, ніж маркетингу. По-друге, перевірки підлягають спочатку добре розвинуті сфери бізнесу, а лише потім ті, що перебувають на стадії розвитку. По-третє, у центрі уваги внутрішніх аудиторів мають бути найважливіші види діяльності банку.

Існує чотири основні види звітності внутрішніх аудиторів перед радою директорів:

- звіти про планові перевірки, які відображають перелік корегувальних заходів і терміни їх виконання;
- звіти про своєчасність і якість реалізації окремих проектів;
- річні звіти, які містять короткий опис проведеної роботи, оцінювання досягнутих результатів і план аудиторських перевірок наступного року;
- звіти про спеціальні розслідування за дорученням керівництва [2].

Необхідною умовою успішної роботи внутрішнього аудиту в банку є співпраця керівництва й персоналу підрозділів, які перевіряються. Особливо важлива тісна координація зусиль при підготовці планів щодо корегувальних заходів.

Однією з найважливіших функцій внутрішнього аудиту є всебічне оцінювання ризик-менеджменту банку. Комерційні банки мають складну багаторівневу систему ризиків. Ризики, з якими стикаються різноманітні функціональні підрозділи банку, досить часто істотно відрізняються. Перед практичними працівниками постає завдання сформулювати систему управління банківськими ризиками, до якої входять механізми їх профілактики та диверсифікації, пристосовану до реальних умов діяльності кредитних установ. У практиці розвинутих країн цю систему реалізує внутрішній аудит. Можна сформулювати такі положення управління банківськими ризиками засобами внутрішнього аудиту:

- вимоги до системи внутрішнього аудиту;
- суть і ставлення до банківського ризику;
- загальні банківські ризики;
- управління комерційними ризиками;
- управління оперативними ризиками;
- управління фінансовими ризиками.

Система внутрішнього аудиту буде корисною і стійкою при функціонуванні, якщо при її проектуванні враховано чотири основні вимоги, пов'язані з управлінням ризиками. По-перше, система повинна відображати ставлення головних менеджерів до ризику. З'ясовано, що головний менеджер визнає

систему внутрішнього аудиту корисною, якщо вона буде доступною і зрозумілою для нього, а основним продуктом такої системи є рекомендації щодо управління ризиками, доповнені аналітичною поточною інформацією, аналітичною прогнозою інформацією, аналізом і прогнозом діяльності конкурентів.

Друга умова корисності системи – відсутність у ній перешкод у формі фантомних ризиків. Саме така система забезпечує необхідну й достатню інформацію для аналізу та профілактики реальних ризиків ринкової економіки.

По-третє, повинен бути забезпечений динамізм системи внутрішнього аудиту, який передбачає її внутрішній саморозвиток. Сектор банківських послуг змінюється разом зі змінами в ринковій економіці, інформаційних технологіях і законодавстві. Ці зміни забезпечують інтенсивний і екстенсивний розвиток банків, який характеризують розширення спектра банківських послуг і глобалізація банківської діяльності. Одним з проявів глобалізації національних комерційних банків є освоєння нових регіонів за кордоном.

По-четверте, система повинна забезпечувати диференціацію загального й інтеграцію одиничних ризиків. Інакше кажучи, повинен бути забезпечений перехід від загальних ризиків до одиничних і навпаки. Це життєво необхідно, оскільки при збільшенні обсягів і видів банківських продуктів та послуг спостерігаються тенденції до зростання кількості одиничних банківських ризиків, проте процеси управління загальним банківським ризиком можуть, але не повинні розростатися до нескінченності. Остання вимога зумовлює формування ієрархічної системи банківських ризиків, які впливають на діяльність кредитної установи.

Виходячи із суті сукупного ризику, ієрархічна система повинна мати щонайменше три рівні: загального ризику, часткових ризиків, одиничних ризиків. Наявність декількох ієрархічних рівнів забезпечить поступальний відбір найзначніших ризиків як вплив внутрішнього аудиту. Так, для управління ризиком необхідно розуміти види і ступінь небезпеки часткових і одиничних ризиків, з якими стикаються кредитні організації.

Тільки сукупність вимог сприяє ефективному управлінню загальним ризиком. Вимоги настільки щільно між собою пов'язані, що нехтування однією з них зразу ж негативно позначається на інших, підвищуючи імідж внутрішнього аудиту, і призводить до фінансових втрат банку.

Банківські ризики мають декілька рівнів: загальний ризик; три рівні часткових ризиків, одиничні ризики [8].

Загальними є форс-мажорні ризики й ризики, які страхуються. При цьому загальний

форс-мажорний ризик кредитної організації об'єднує форс-мажорні ризики банківської системи та клієнтів банку.

Часткові банківські ризики через багатогранність продуктів і послуг банку поділені на три ієрархічні рівні. Перший рівень часткових ризиків включає три типи часткових ризиків: комерційні, зумовлені специфікою галузі; оперативні, зумовлені якістю менеджменту; фінансові, зумовлені економічною кон'юнктурою.

Другий рівень часткових ризиків утворюється шляхом диференціації ризиків попереднього рівня на дев'ять специфічних банківських ризиків. Комерційний ризик ділиться на ризик стратегії й операційний ризик. Оперативний ризик ділиться на кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик невідповідності нормам, ризик репутації. Фінансовий ризик ділиться на процентний, валютний і ціновий ризики.

Третій рівень часткових ризиків формується шляхом диференціації ризиків попереднього рівня за чинниками виникнення.

Використання внутрішнього аудиту при реалізації цього принципу дає змогу знижувати витрати діяльності. Вирішення цього завдання особливо актуальне у великих, багатофіліальних банках з децентралізованим рівнем повноважень і диверсифікованою структурою управління.

Внутрішній аудит може бути затребуваний і для вирішення інших завдань. Відомо, наприклад, що витрати на утримання вищого менеджменту (на транспорт, соціальне забезпечення, оплату праці, різні винагороди, премії, бонуси) є досить значною статтею витрат. Вони повинні бути виправдані й безпосередньо пов'язані з якістю роботи менеджменту. Нерідко з етичних міркувань контроль за цими витратами з боку власників не ведеться, вони затверджуються Наглядовою радою формально за поданням менеджменту, а це дає менеджерам можливість вирішувати ці питання на свою користь. Тут внутрішній аудит повинен оцінювати правомірність і доцільність здійснення вказаних витрат. При цьому винагорода високопрофесійного виконавчого директора або члена правління не повинна викликати бажання змінити місце роботи через недостатній розмір. Разом з тим, витрати на вказані цілі повинні безпосередньо залежати від кінцевих результатів діяльності банку: зміни ціни його акцій на ринку, ролі й заслуг у цьому менеджера. Вироблення об'єктивних оцінок з усіх цих питань є одним із завдань, які при використанні принципу економічності в управлінні можуть і повинні розв'язуватися саме за допомогою внутрішнього аудиту.

Об'єктом управління для служби внутрішнього аудиту є найбільші одиничні й част-

кові ризики. Конкретизація часткових ризиків безпосередньо визначає методи управління ними.

Управлінський вплив доцільно здійснювати у двох формах. Аудитори повинні надавати методичну допомогу функціональним службам банку при оцінюванні одиничних ризиків і безпосередньо управляти частковими ризиками.

IV. Висновки

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасна світова практика передбачає для внутрішнього аудиту незрівнянно вищий статус і значно ширші функції, ніж він їх має в українських банках сьогодні. Внутрішній аудит на Заході розглядається як важливий орган ради директорів, за допомогою якого забезпечується збереження та збільшення цінності банку для акціонерів, клієнтів, співробітників і наглядових органів. Для оптимального виконання внутрішнім аудитом своїх завдань необхідно дотримуватися базового принципу корпоративного управління – чітко розподіляти повноваження між радою директорів і правлінням банку.

Крім того, багатогранність категорій ризику об'єктивно зумовлює необхідність системи внутрішнього аудиту. Банк може розробити систему внутрішнього аудиту за функціональним принципом, за підрозділами або змішану. Незалежно від принципу формування служби внутрішнього аудиту вона повинна охоплювати кожну категорію часткових ризиків і відповідати основним вимогам управління ризиками.

Література

1. Закон України "Про аудиторську діяльність" від 22 квітня 1993 р. // *Голос України*. – 1993. – 29 травня.
2. Закон України "Про внесення змін і доповнень до статті 10 Закону України "Про аудиторську діяльність" // *Відомості Верховної Ради України*. – 2005. – № 14. – С. 88.
3. Закон України "Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні" від 26 січня 1993 р. // *Голос України*. – 1993. – 2 березня.
4. Закон України "Про Національний банк України" від 17.02.2000 р.
5. Національні нормативи аудиту. Кодекс професійної етики аудиторів України. – К. : Основа, 1999. – 274 с.
6. Международные нормативы аудита : сб. с коммент. – М. : Аудит-трейнинг, 1992. – Вып. 5.
7. Білуха М.Т. Курс аудиту / М.Т. Білуха. – К. : Вища школа : Знання, 1998. – 573 с.
8. Фаррахов И.Т. Оценка величины риска банковских портфелей / И.Т. Фаррахов. – М., 2006.